

Minnen av begravningsseder
och
förändringar från Hannäs nya kyrkas tillkomst 1885
av
Carl-Erik Ståhlbom
1994

*Seved Ribbings begravningsvapen
Seved Ribbing dog 1707 och är begravd i sockenkyrkan*

1/ Carl-Erik Ståhlbom: Minnen av begravnings seder och dithörande händelser och förändringar under tiden från Hannäs nya kyrkas tillkomst (invid den 1 advent 1885) till år 1995.

Begravnings sederna är en del av vårt kulturarv. Jordfästningsakten, som följt Sv. kyrkans jordfästningsritual, har varit lika för hela landet, och de "eller" som funnits i handboken får väl anses ha givit obetydliga variationer socknarna emellan; men ifråga om saker, som inte bestämts av lagar och fastställda ritual utan av orsbefolkningarna själva, har det funnits och finns förmodligen fortfarande lokala variationer mellan orterna, pastoraten och församlingarna.

Det följande i denna berättelse är ingen utredning grundad på arkivarbeten och intervjuer av många äldre, utan den är mest minnen, andras och egna samt mina egna iakttagelser såsom kyrkovaktmästare i Hannäs åren 1965 — 1974. Mitt lilla bidrag, tycker jag, visar, att begravnings sederna har ändrats från tid till tid och fortsätter att ändras i takt med samhällets förändring. Jag nämner också lite historik, som kan underlätta förståelsen av det som skett och nu sker.

Jag vill börja med att påminna om tre tydliga skäl för byggandet av den nya kyrkan, först om den gamla kyrkans litenhet och den stora folkökningen under 1800-talet; år 1800 fanns det i socknen 894 personer, som hade ökat till 1765 år 1883, vilket var siffror som starkt talade för, att det länge diskuterade och önskade bygget av en större kyrka var en nödvändighet.

Det andra skälet var den gamla kyrkogårdens mycket begränsade yta, den lilla kullen runt kyrkan omgiven av skogsmark. Den ringa ytan hade medfört, att gravarna fick grävas mycket tätt, och, vad sämre var, vara orörda så kort tid innan de öppnades för att ta emot andra döda. Det kan här nämnas, att flickan Ottilia från Sprintstugan (utmed vägen till Lövdalen m. fl.) som "läste fram" sista året gamla kyrkan användes, då med egna ögon såg en mängd kranier i benboden, den farstuliknande tillbyggnaden vid kyrkans långsida mot söder.

Ett tredje skäl får väl anses vara den kyrkorivningsvåg som också drabbade Hannäs och omgivande socknar, därom vittnar resterna av de många kyrkoruinerna. En del socknar byggde ny kyrka på den rivnas plats och har därför ingen kyrkoruin att visa upp. Orsaken till rivningsvågen var idén om att de trånga och mörka kyrkorummen skulle bli rymliga och ljusa i samklang

2/ med kyrkans ljusa budskap; ibland var nybygge behövt men tyvärr försvann också mången oersättlig klenod, som man inte ansåg sig ha råd, eller förstod, att bevara; Hannäs gamla kyrka var med tanke på det sistnämnda ett sådant exempel, där den låg på en vacker kulle i en naturskön omgivning, utvändigt med åldrigt utseende och invändigt med berömda vägg- och takmålningar med s.k. naturfärger.

Vägen upp till kyrkan började till höger om den dåtida prästgården och fortsatte svagt slingrande uppför den branta och svåra backen. Uppför den backen bars kistorna, även då de kördes till backen med häst. Kyrkvärden Elias Andersson i Larum berättade, att vintertid var det inget ovanligt att bärarna halkade och "satte sig på ändan" — så mycket dödsfall som det var vid den tiden, så kanske inte bärarna var så överdrivet högtidliga med en sådan detalj; idag skulle det vara en oförlåtlig sak.

Den nya kyrkan invigdes den 1 advent 1885 men kyrkogården omkring den, en fyrkant 100 x 100 meter, togs i bruk, innan kyrkan var färdig och invigd, p.g.a. behovet av gravplatser, enligt vad äldre har berättat.

Om hur det gick till när den nya kyrkogården iordningställdes, berättar ett stämmoprotokoll den 22 juni 1885: Planering och inhägnad skedde i enlighet med beslut om "karldagsverken på matlag" och "kördagsverken som skulle utgöras efter hemmantal" eller genom lejning. "Den som icke efter tvenne pålysningar kör eller utgör sitt mandagsverke skall betala det lejda kördagsverket med 3 kr. och ett lejt mandagsverke med 1:50 kr." säger samma protokoll. (Ovanstående med nya kyrkogårdens iordningsställande är ett citat hämtat från "minnestal av prosten Malmberg från Västra Ed." vid Hannäs kyrkas femtioårsjubileum 1923, då kyrkans inre hade renoverats och ommålats första gången.)

Under mina pojkår, jag är född 1918, hörde jag talas om att äldre, när de kände slutet nalkas, gjorde en sista kraftansträngning och steg upp ur bädden och tvättade sig innan de dog — det var som om de ville dö "rena" även till den yttre kroppen.

Efter döden, nästan alla dog ju hemma där de bodde, var det god sed att de äldre kvinnorna i huset eller byn mycket noga tvättade den döde (jag håller mig här för enkelhetens skull och i fortsättningen till maskulinum), varefter de klädde den döde i skinande vitt, innan han lades i kistan. Resten av dagen höll de äldre kvinnorna i byn likvaka i sorgehuset, så gick det till

3/ i min barndoms by, Solvestad. Om prästen hade möjlighet att närvara, innan den döde bars ut ur sorgehuset, så läste han trösteord och ledde psalmsång, den döde låg färdigklädd i kistan med avtäckt ansikte, detta kallades, att den döde "sjöngs ut"; detta förekom i byn så sent som under 1960-talet 3 gånger.

Efter utsjungningen (under min barn- och ungdomstid) ställdes den dödes kista på ett loggolv eller i någon bod hemmavid tills begravningsdagen, ty den döde skulle "stå lik" hemma, att föra iväg honom att stå lik borta ansågs såsom skamligt.

Utsjungning av den döde har också förekommit före avfärden till kyrkan och begravningsakten där; jag var med på en morbroders begravning i Rinna socken i början av 1940-talet. Vi samlades i god tid i den dödes hem i Kimme by och förplägades före avfärden. Därefter bars den dödes kista ut ur en bod och ställdes på två bockar, locket togs av liksom ansiktsduken. Alla gick fram till den döde, en efter en och såg en stund och bugade sig. Några varmt troende tog upp en psalm. Ansiktsduk och lock lades på efter utsjungningen, kistan ställdes i bårbilen i spetsen för en bilkaravan.

I Styra socken var jag med om samma ceremoni för en annan morbroder 1950, så utsjungning på begravningsdagen vid avfärden hemifrån var tydligen förr en spridd sed.

Min far, Carl-Henrik Ståhlbom, kom till Solvestads by under 1900-talets första decennium. Då dog där en man och byns karlar var självskrivna bärare enligt seden. Det behövdes nog att bärarna var i lämplig ålder, ty om det var fråga om en kortare sträcka, så fick bärarna bära hela vägen, i detta fall var sträckan bara 2 kilometer över de stora backarna vid Karlshov och Landbohov, men efter vägen fanns också rastplatser.

Olof Stenberg, Hägersro, som haft hembygdsvård som yrke, har berättat, att bärarlagen förr som bar långa sträckor då bar i enklare och mindre ömtåliga kläder men böt om till finkläder strax före ankomsten till kyrkan.

Men för att återvända till min fars inträde i bärarlaget, så vill jag inte undanhålla läsarna en liten lustig episod, nästan komisk: Bärarna stod runt kistan för första lyftet och tittade på den äldste i bärarlaget, som var ledare. Denne stod länge djupt allvarlig och stirrade på kistan med hårt sammanpressade läppar, såg så upp och stirrade alla i ögonen en efter laget runt såsom mönstrande dem inför sitt oryggliga beslut och sa med ett tonfall som uttryckte uppmuntran: "Nää ni! Ja ska säje er en sak: Nu tar vi'n!"

4/ Förmodligen fanns väl redan då när nyssnämnda hände den seden, att man skulle "klä vägen" som den döde fördes på från hemmet till kyrkan. Det tillgick så, att man av grankvistar lade kors mitt i vägbanan, var och en framför sitt hus, sin tomt eller utfarsväg, som kistan och sorgetåget färdades över. Korset lades så, att när den döde var mitt över korset — han blev ju förd med fötterna före — så skulle fötterna på den döde samtidigt vara över korsets fot som den dödes axlar befann sig över tvärbjälken, vilket får ses som symboliskt. Inramande korset lades vid dess båda sidor en sträng granris något längre än korset.

Jag vet inte när seden att klä vägen slutade i Hannäs, men jag såg den efter 1930 innan jag flyttade från Hannäs. Seden var ett uttryck för deltagande i sorgen och visad aktning för den döde och sorgehuset. Nämnas bör, att i stationssamhället Falerum i Gärdserums socken så sågs grankors där på allmänna vägen så sent som under 1980-talet.

Detta att bäras till graven "kortare" sträckor, som jag lämnat ett exempel på, blev nog inte så gammalt under vårt århundrade, ty folk boende långt från kyrkan blev naturligtvis tvungna att använda häst och vagn, ty vem ville väl bära långa vägar när det inte längre behövdes i en ny tid, när hästarna blev vanliga i stället för oxarna. Vi kan ju tänka oss, att det blev lite status att komma efter häst, och ingen hästägare ville väl neka en död denna sista tjänst, om det blev fråga om lån. Ibland kom så kistan efter häst följd av en hästkaravan med begravningfölje. I samband med sådana karavaner fanns en ringsed i Hannäs, som folk som lever nu 1994 såg med egna ögen i sin ungdom på 1920- och 1930-talet, såsom Ida Wallén, Mantorp, och Ragnar Andersson, Slottet.

På den tiden hade Hannäs en kyrkväktare, Klas Karlsson, Sparreholm, som skötte vedeldningen i kyrkans stora gjutjärns-kaminer under vinterhalvåret och hade uppsikt och vård om kyrkans inre saker. Hugo Jansson, Ingelstalund, grävde gravarna och trampade ringklockorna med pedaler i tornrummet under dem. På begravningsdagarna stod han utmed klockorna i tornet med tornluckorna öppna och spanade efter liktåget. När detta, exempelvis, kom från Larums-hållet och blev synligt i backen vid Fredriksbergs skola, så gick han utför trappan ned till trampavdelningen och ringde ända tills tåget nått kyrkans grindar. Det har sagts, att det är av denna sed, som backen vid Fredriksberg, fick sitt namn: "Klockarbacken"? Det bör dock här nämnas, att klockaren

5/ vid denna tid bodde i skolhuset vid sidan av backens krön. Nåväl, denna nyssnämnda ringningssed upphörde och ersattes av två andra, som också de upphörde (av praktiska skäl) och som jag senare återkommer till.

Enligt berättelser av äldre, döda omkring 1970, tillgick begravningarna förr sålunda: Jordfästning skedde vanligen på söndagen i samband med gudstjänsten. Den döde kom direkt hemifrån och fördes direkt till gravplatsen där jordfästningen skedde före mässan. Ordet "jordfästning" kommer därav, att den dödes kropp föres i jorden och förenas med den, d.v.s. "fästas" i den. Denna sed med jordfästning före mässan har jag aldrig varit med om.

På 1950-talet när jag återvände till Hannäs förekom det ibland jordfästningar på söndagarna i samband med mässan men då alltid i kyrkan och omedelbart efter mässan. Alla som ville övervara jordfästningen satt kvar, d.v.s. även de som icke tillhörde de sörjande men som ville visa sorgehuset sin aktning. Vid dessa jordfästningar bars den i förväg blomstersmyckade kistan in från det nyuppförda gravkapellet.

Under åren 1946 — 1949 hade Hannäs en ung komminister, som hade den åsikten, att vid jordfästning i samband med söndagens mässa, skulle kistan med den döde stå i koret under hela gudstjänsten, så att den döde fick vara med om den en sista gång; församlingsborna tyckte inte om denna sed, som genast upphörde då komministern flyttade.

Jag har ovan nämnt det nyuppförda gravkapellet och vill här nämna något om detta och dess tidigare föregångare, likboden, vars förekomst påverkat begravningssederna:

Under åren 1887 — 1888 byggdes sockenstugan av det virke som blev över efter kyrkbygget. År 1911 byggdes Älderdomshemmet en bit bakom sockenstugan, nuvarande Församlingshemmet. Någon gång i samband med Älderdomshemmets tillkomst eller tiden därefter byggde församlingen en s.k. "likbod" mellan Älderdomshemmet och dåvarande sockenstugan, utmed den åker som kallas Mantorpsgårdet. I denna likbod förvarades Älderdomshemmets döda till begravningsdagen.

Om nu denna likbod byggdes enbart för Älderdomshemmet folk, är inte känt, men med likbodens tillkomst skedde en successiv ändring så till vida, att en del sockenbor började föra sina döda till likboden i stället för att förvara dem hemma, vilket för de sörjande underlättade bekymren på begravningsdagen, stoftets

6/ förande på långa och besvärliga vägar och i dåligt väglag samt att hålla uppgjorda tider, detta blev nu gjort i förväg; seden att förvara de döda hemma tills begravningsdagen började därmed upphöra. Troligen upphörde då också seden att ringa, när den döde kom i Klockarbacken eller från annat håll, eftersom det högtidliga sorgetåget upphörde, de döda kom ju nu i tysthet och stillhet till likboden till skillnad mot tidigare.

I stället kom väl då den ringningssed som varade ända till år 1959, nämligen sorgeringningen på fredagen klockan 10.00 för döda och obegravda oavsett var deras stoft förvarades. Denna ringning, som jag främst uppfattade som att kyrkan kungjorde dödsfall i församlingen, kallades i folkmun för "själaringning", vilket tyder på att det för många var innebörden i denna ringning.

Under 1959 började så en ny ringnings-sed för de som dött, men denna skedde i samband med gravöppningen. Orsaken var den, att Hannäs detta år fick en ny präst och en ny kyrkvaktmästare, båda från Vikbolandet i Ostergötland, där man tydligen ringde "gravöppning", enligt vad förre kyrkvaktmästaren Axel Löfgren berättade för mig några år efteråt.

Gravöppningsringningen tillgick så: Hela gravens markyta ett spadtag djupt uppgrävdes. Därefter gick grävaren upp i tornet till klockorna, tog med handen i kläppen på stora klockan och klämtade nio slag för en död man men för en död kvinna bara sex slag. Efter denna klämtning startades de eldrivna klockorna, som fick gå i 4 minuter, varefter graven grävdes färdig. Att denna sed kom till stånd berodde således på att både prästen och kyrkväktaren hade med sig denna sed hemifrån och fortsatte med den i tron, att seden var allmän; ingen upplyste dem om vår sed att ringa klockan 10.00 på fredagen.

Så blev prästen stiftsadjunkt och flyttade till Linköping och kyrkväktaren blev tyvärr sjuk och avled; jag trädde i den senares ställe redan under hans sjukdomstid och fortsatte med gravöppningsringningen i tron att det var en gammal Hannäs-sed; den tidigare fredagsringningen hade jag glömt.

Jag fick snart motvilja mot gravöppningsringandet av 3 skäl: 1. Kyrkan låg ju i socknens södra ände, så det var ju bara folk där som hörde klämtandet och ringandet, i de flesta fall sällan de sörjande.

7/ 2. Detta att behöva byta skor före trappgåendet i tornet, för att inte lämna jord i trapporna och efteråt byta igen.

3. Jorden bestod mest av tung lera och så tät, att den hindrade den naturliga förmultningsprocessen, varför den kördes bort med häst av någon bonde. En del hästar skrämdes av ljudet från klockorna, varför ringningen inte kunde ske enligt seden vid gravöppningen utan efteråt, när bonde och häst var på hemväg i kvällsskymningen.

Jag frågade förre vaktmästaren Axel Löfgren, varför det skulle vara 9 klämtningar för en man men bara 6 för en kvinna, om det var en kvarleva av den patriarkaliska synen om kvinnans mindre värde?

Nej, innebörden var i stället den, att de som hörde klämtningen, skulle höra om den döde var man eller kvinna (— det var ju en väldigt bra upplysning för de sörjande!)?

Av Löfgren fick jag vid detta tillfälle veta, att gravöppningsringningen inte var vår sed. Jag föreslog då kyrkorådet en ringning som anknöt till den, då man ringde när den döde nalkades kyrkan: När bårbilen kom till stora grindarna fick den stanna där, tillsammans med de sörjande som då mötte upp. Efter klämtningen, 9 för en man och 6 för en kvinna, satte sig processionen i rörelse, medan klockorna fick ringa tills bårbilen nådde gravkapellet. På detta sätt fick ju de sörjande höra ringningen så att det blev någon mening med den. Vi denna tid kom ju prästan alla med bårbil från vårdhem eller sjukhus, och de närmaste kom då samtidigt och mötte upp vid grindarna.

Det nyss nämnda gravkapellet, mitt för sakristian men utanför häcken, byggdes av Axel Löfgren och kan ha varit färdigt 1950? (Det framgår inte exakt av några protokoll från den tiden.) Det ersatte den gamla likboden, som sedan revs tillsammans med ett intilliggande ved-skjul, då kyrkan börjat värmas med el och Församlingshemmet av olja.

Den dödes ankomst till gravkapellet kallades på min tid för "bisättning", men jag har senare hört, att bisättning före gravkapellens tid tillgick på följande sätt: Om man kom med någon som börjat lukta, så sänktes den döde i sin kista direkt i graven vid ankomsten, varvid ett tunt lager jord påfördes som effektivt hindrade lukten. Senare förrättades jordfästning i vanlig ordning såsom förr i tiden.

8/ Jag vill här nämna något om begravningsakten i kyrkan från början av 1950-talet, då jag efter många års boende på andra orter återvände till Hannäs. Jordfästningarna skedde alltid i kyrkan, vilket väl får anses som en förnuftig anpassning, ty att förrätta en stillsam och värdig gudstjänst ute på kyrkogården i blåst, i regn eller om vintern i kyla och snöstorm var och är ju en mindre tilltalande jordfästning än inne i en varm och skyddande kyrka strax intill.

Jordfästningarna skedd~~e~~ vanligen på lördagarna, som var den mest önskade dagen av de flesta, som en följd av "lördagsfritt" för många. På söndagen, dagen efter, brukade de nära anhöriga möta upp vid gudstjänsten och även se på ^{de} färska blomorna på graven.

När jordfästning skedde på söndagen så förrättades den, som jag tidigare nämnt, omedelbart efter mässans slut.

Axel Löfgren, som blev kyrkväktare omkring 1949 och fortsatte med det i 13 år fram till sin pensionering, berättade, att då han tillträdde var seden den, att under jordfästningsakten i koret, så ställdes kistans huvudända närmast korreringen; detta fann Löfgren stötande på så sätt, att den döde "bildligt talat" låg och vände ryggen mot altaret.

Löfgren fick gehör för sin åsikt hos kyrkorådet, som då inköpte en smakfull katafalk i svart, som överst hade en svängbar skiva. Meningen med skivan var den, att under jordfästningsakten låg den döde med ansiktet vänt uppåt och framåt mot altaret. Efter akten snurrades kistan ett halvt varv, så att den döde kunde lyftas och bäras med fötterna före såsom gammal god sed var.

Men det som verkar vara vettigt ur symbolisk synpunkt kan vara stötande på ett annat sätt, och katafalken medförde ett sådant moment; när katafalkskivan svängdes så gnisslade och knarrkade den och snurrandet av kistan såg vanvördigt och "snurrikt ut", nästan komiskt som avslutning på den förut så värdiga akten.

Men allt har sin tid, någon gång efter 1974 med en annan kyrkväktare, togs katafalken ur bruk, och ingen saknade den så vitt jag vet, kistan ställdes som förr på bockar med huvudändan närmast korreringen.

Jag har förut nämnt gravkapellet, men det förtjänar en särskild presentation. Förslag om dess byggande väcktes 1945 och kyrkorådet utsåg den 1 juli samma år en komité bestående av de två kyrkovärdarna: Kronojägare Ingritz och pastor Lindgren.

9/ Kapellet ritades av arkitekten K.M. Westerberg, byggdes av byggmästaren Axel Löfgren och målades av målarmästaren Gunnar Lindgren. Den beräknade kostnaden å 10.000 kr. överskreds något.

Först hade man tänkt sig en likkällare utanför häcken i sydöst vilket ock skedde men med den förbättringen, att man byggde kapell ovanpå. Då källaren i slutningen delvis låg i marken blev alltså byggnaden ett s.k. suterängshus.

Våningen ovan jord blev inredd till begravningsrum med altare och sidobänkar. Det var avsett för "mindre begravingar", d.v.s. då man räknade med få anhöriga och likaså få begravningsgäster; då behövde man inte vintertid "elda upp" den stora kyrkan vintertid (förutsatt att de sörjande var nöjda med kapellet), det var också lämpligt för dem som önskade en jordfästning "i stillhet".

Under 1967 renoverades kyrkan invändigt, den ommålades för andra gången (första gången var 1923), brudkammare och förråds-kammare tillkom under läktaren, toalett ordnades och vatten in-drogs. Trappan till koret, som gick in i detta och gjorde utrym-met trångt vid begravingar, byggdes i stället ut mot stora gången. Under detta kyrkans inre renoveringsår kom gravkapellet till and-vändning för de då döda; dess byggmästare, Axel Löfgren, jord-fästes där då.

Men efter kyrkans inre renovering upphörde alla jordfäst-ningar i gravkapellet, ty det "bjöd emot" att ha s.k. "storbe-gravningar" med mycket folk i kyrkan och de "andra" i kapellet, det var ju som att göra skillnad på döda och döda, olustigt efter-som vi kristna lärt oss, att "inför döden är vi alla lika".

Under mina år som kyrkväktare var dödssiffrorna mycket olika från år till år, ett år var det exempelvis endast fem jordfäst-ningar men ett annat år tjugotvå stycken, en sommarvecka stod det samtidigt fyra kistor i gravkällaren.

En sorglig sak, värd att bli ihågkommen, berättade Axel Löfgren, nämligen att under "Spanska sjukan" begravdes sex barn samtidigt en söndag på kvarteret D närmast östra häcken.

En annan gripande sak bevittnades av byggnadsarbetarna under ett av kyrkans byggnadsår: En äldre man, Östensson i Bjärkebo, miste sin unge son, vilken begravdes öster om sakristian och nära denna. Under hela sommaren, dag efter dag till sent på hästen, så såg arbetarna den sörjande fadern komma gående från Bjärkebo by, ToR cirka 1 mil, till sonens grav och bli stående där i timtal.

10/ Efter kyrkans renovering 1967 upphörde alltså alla jordfästningar i kapellet, men "bisättningarna" i likkällaren fortsatte såsom tidigare; bårbilen kom med den döde, prästen eller kyrkväktaren läste en bön ut psalmboken och man sjöng en psalm tillsammans med de anhöriga.

Men sedan några år tillbaka har sistnämnda ordning också upphört, då entreprenören numera kommer med den döde från eget kylhus eller vårdinrättningens direkt till kyrkans kor en stund före jordfästningen, lagom för att hinna med blomsterarrangemangen, innan de närmast sörjande anländer. I och med detta senaste har bisättningen upphört och med den tillhörande klämningen och ringningen.

Tacksägelseeringen i kyrkan då prästen kungör dödsfallet, efter pålysningarna, fortsätter som förr. Kungörandet kallas Tacksägelse och sker antingen söndagen före jordfästningen eller söndagen efter den och har då i Hannäs följande utformning: Prästen tillkännager att den eller de avlidit, fullständiga namn, boplat, ålder=(likamed)livslängd, antal år, månader och dagar samt läser en kort bön, startar därefter lilla klockan från predikstolen. Klockan får gå någon minut och när denna tystnar så spelar kantorn lågstämt en vers ur psalmen Närmare, Gud till dig, varvid ingen sång förekommer — de välkända orden, uttryckta endast med toner ger en djup andlig stämning. Sist läser prästen en psalmvers.

Jag vill så berätta det lilla jag vet om kyrkogården, viloplatsen efter vår sista färd. Eftersom kyrkogården på sitt sätt återspeglar samhällets förändring, så måste man för att se denna förändring, veta något om hur kyrkogården såg ut i slutet av 1800-talet och i början av vårt eget sekel.

Kyrkogårdens jord består mest av lera, röd lera, grå lera eller s.k. stapellera; den senare medför, att nygrävda gravar lätt rasar samman vid kraftigt regn, detta hände två gånger under min första tid som gravgrävare, den ena på kvällen då graven var färdiggrävd, den andra under natten före en begravning på förmiddagen, så att jag fick ösa upp det sista ur graven 1 timme före jordfästningen, då jag skulle vara värdigt klädd. Detta riskmoment har gjort att gravstämp alltid har måst användas både före och efter mig för att inte riskera ras, vilket annars kunnat ske då folk stått samlade runt graven.

11/ Numera körs leran bort med traktor, mot tidigare med häst som jag förut nämnt, men då kyrkogården först togs i bruk och långt in på vårt sekel hävdades alla lerkokorna tillbaka i graven efter jordfästningen. Den då nygrävda leran med mycket luft emellan kokorna bildade höga kullar bevuxna med gräs och ogräs, som också växte fritt över hela kyrkogården. Under slåttertiden hand-slogs gräset med lie, hässjades som på åkrarna, för att efter torkningen auktioneras bort på kyrkstämman; Axel Löfgren berättade, att han sett ett fotografi från kyrkogården med höhässjorna stående där. Från denna syn fram till dagens syn av välbevatt-nade och maskinklippta gräsmattor samt putsade med gräs- och lövsug är förändringen mot förr mycket synbar, om man ser med hjärnan — som optikerna påstår.

I stället för den bortkörda leran — vilket en kyrkoherde i Tryserum var kritisk till, då man därmed, enligt honom, körde bort vigd jord — fylldes gravarna med sand eller fint grus, vilket i sin tur resulterade i att man under en period fick hundratala grusgravar, som skulle krattas fina inför varje söndag från tidig vår till sen höst.

Men under slutet av 1960-talet började man ersätta grus-gravarna ytskikt med matjord och gräs, och numera är alla gravar vackert gräsbevuxna, det sista en följd av bevattningsledningar från Kolviken i Vindomen. För att möjliggöra effektiv gräsklippning har alla stenramar och häckar, som inhägnade en del gravar, tagits bort, och jag tror, att åsynen av linjerna av gravar, sida vid sida utan gränsmarkeringar mellan dem, bäst tilltalar nutidsmänniskan.

Enligt allas samfälliga mening är vår kyrkogård vacker och har aldrig förr varit så vacker som under senare år, men det myckna arbetet med bortkörande av jord, ditkörande av grus och matjord medför också skador på gräsmattorna och extra-arbete under sommarhalvåret; detta ser inte allmänheten, men det en gång gjorda valet av kyrkogård på en leråker, var ett val som kostat och fortsätter kosta onödigt mycket både arbete och pengar.

En annan skillnad mot förr som allmänheten inte heller ser, är hur gravdjupet har förändrats sedan 1800-talet. Den Lag om gravskötsel som jag läste på 1960-talet föreskrev ett gravdjup på minst 2 meter, men enligt vad som skrivits om gravplundringar förr i tiden, så möjliggjordes ju dessa av det ringa gravdjupet och den lilla mängd jord som täckte de nybegravnas kistor; grav-plundrare bröt upp de rikas kistor nattetid och stal smycken och textil, för en del av åskådarna dagen efter var detta ett folknöj

12/ Att gravplundring skulle ha förekommit i våra trakter har jag aldrig hört talas om, men stöd för uppgifterna om det ringa gravdjupet förr kunde konstateras på vår nuvarande nya kyrkogård vid en dikesgrävning där 1967; vid ommålningen av kyrkans inre med åtföljande modernisering med vatten och avlopp så grävdes ledningarna ned till frostfritt djup, 130 centimeter, det skedde genom kvarteret C, där gravarna sedan länge var utgångna och träkors och stenar borta, över nyssnämnda bottendjup påträffade Birger Trozell till sin stora förvåning 7 (!) kranier.

Här kan ock nämnas, att på kvarteret D har man med lastbil fyllt på ett tjockt lager jord före återandvändningen av gravplatserna där som började under 1950-talet, detta dels för att marken sluttade och dels för att slippa röra i de utgångna gravarna. Området mot södra häcken liksom mot östra häcken på fylldes så att det höjdes som mest med 70 cm, men ändå påträffade jag i området närmast östra häcken många både ekkistor och skelett; detta som en följd av den täta leran. Den täta leran har också orsakat problem med stillastående vatten, men för att lösa det problemet har man täckdikat de två största kvarteren C och D med tegelrör.

Enligt kyrkostämmans protokoll den 27 dec. 1887 hade församlingen fått en planritning av kyrkogården, gjord av arkitekten Hammarskjöld. Utgående från denna planritning beslöt nu stämman att tillhandahålla gravlotter med tre valmöjligheter:

- "a) graflotter som var helt afgiftsfria i midten af figuren B;
- b) graflotter der för lindrigare afgift lik för en viss tid nedsattes kring figuren B;s ytterkanter;
- c) graflotter, hvilka köpes för everdileg ego och få väljas på hela det för begrafning upplåtna kyrkogårds området.

Hvarje graflott skall i anseende till dess storlek vara från gången 12 fot och till bredden 6 fot och tagas lotterna efter anmälan hos kyrkoföreståndaren som för desamma uppbär afgifterna, hvilka bestämmas att bilda en fond för kyrkogårdens nödiga underhåll."

Vidare beslöt stämman att "dispositionsrätt öfver graflott under 50 år, med rätt att sedan densamma omlösa, beläggas med en afgift af 15 kronor ..."

"vidare skulle graflott som köpes för evärdelig ego ... betinga ett pris af 30 kronor."

Enligt stämmoprotokoll den 29 maj 1888 nedsattes ovanstående afgifter: För 50 år= 10 kronor, och för evärdelig tid= 15 kr.

13/ Man hade således planritning över kyrkogården 1887, man anvisade valfria begravningsplatser under 1888, bestämde gravarnas storlek och fastställde kostnaden för innehavet, men det dröjde tydligen något innan man kom på fördelen med att skriva gravbrev, det första är daterat den 23 juni 1889. Gravbrevet innebar församlingens skriftliga upplåtelse av gravrätten till köparen i enlighet med det som bestämts. Ett ex. förvarades av kyrkan, men om köparen fick ett likalydande ex. från början, det vet jag inte. Gravbrevet nr 1 gällde Rusthållaren Carl Adam Nilsson från Larum. I brevet står att gravplatsen var i Östra hörnet; läggmärke till den vaga beskrivningen, Östra hörnet syftar på platsen för den nuvarande minneslunden. Vidare står det i brevet, att gravplatsen är 3,54 meter lång och 1,77 meter bred (omräknat i fot lär det väl bli de förutnämnda 12 x 6 fot-en, likamed en dubbelgrav för man och hustru).

Allt detta var en bra början till en god ordning, men det fanns en brist, det fanns ingen gravkarta med numrerade gravplatser och inga motsvarande nummer i gravbreven, och fanns ingen gravvård, de av trä ruttnade ju snart ned, så försvann snart vetskapen om var de döda låg och om gravplatsen var upptagen eller inte.

Även en familjegrav med gravsten kunde vålla problem, ex. Magnussons, Friden, breda familjegrav; i den vilade två döda när en tredje skulle begravas där. Man grävde så en grav i tron att den var oupptagen men kom rakt på en kista, man gjorde så ett nytt försök med samma resultat, först den tredje gravplatsen var tom. Efter detta borrade man i tveksamma fall med en järnpik.

Året 1967 ritade Axel Löfgren den välbehövlige gravkartan i enlighet med ny Lag. Jag överlämnade gravkartan till kyrkorådet vid sammanträde, rådet tog tacksamt emot den och uttryckte spontant, att arbetet med kartan skulle ersättas, fastän Löfgren aldrig begärt något. Dagen efter berättade jag för Löfgren om kyrkorådets tacksamhet, som han blev mycket glad över. Vid frukosten dagen efter avled han ⁴hastigt av en hjärtattack.

Att göra en gravkarta för en ny kyrkogård är väl för en van kartritare en enkel sak, men att utgå från gamla befintliga gravar blandade med nytillkomna och samtidigt eftersträva en rationell ordning med nya gravmått, måste kräva mycken hänsyn och mycket tid.

Nuvarande gravmått för dubbelgrav är 2.50 x 2.40 meter, upplåtelseiden är 25 år men får omlösas enligt Lag, kostnad för de 25 åren är för närvarande 100 kronor.

14/ En symboliskt viktig detalj som alltså följes är makars placering i familjegraven (som i de flesta fall endast rymmer man och hustru): De skall, liksom naturligtvis alla andra, ligga med ansiktena vända mot öster, ty Kristus skall i deras uppståndelsestund komma synlig på skyn från öster; sålunda är det tänkt att de redan vid gravläggandet får ansiktena vända mot rätt håll, så att Kristus, när de "står upp", blir det första de ser.

Vidare skall mannen i graven vila till höger om hustrun med henne på sin vänstra sida, förklaringen är denna: När de två en gång gick gången fram till korrningen för att sammanvigas till man och hustru, så gick mannen till höger om kvinnan. Så stående inför prästen vigdes de till man och hustru. Efter sammanvigningen vände de sig helt om utan att byta plats och går så gången ut, men nu som man och hustru med kvinnan gående på mannens högra sida, där hon är hans högra del och Ett med honom, liksom Kristus i himmelen sitter på Guds högra sida och är Ett med honom.

Men när sedan en av makarna dör, så har döden skiljt de två, så att den efterlevande har rätt att gifta om sig. Om den efterlevande inte gifter om sig utan kommer i den gemensamma graven, så skall de ligga där såsom åtskiljda av döden, mannen till höger och kvinnan till vänster om honom. Detta är praktiskt också för gravgrävaren som därmed vet makarnas rätta plats i den gemensamma graven.

En sed som levde kvar ända till 1975 var de tre granriskorsen, som begravningsdagen lades utanför kyrkan och som den döde skulle bäras över, ett mitt för stora trappan, ett halvvägs till graven och ett under kistbäckarna framför graven; eftersom de sex bärarna bar kistan med en av underarmarna, så måste de framme vid graven ställa ned kistan på bäckarna där för att fatta de där utlagda sänklinorna.

En annan sed som också upphörde 1975 var de 4 tvåmeters-höga granarna runt graven, en i varje gravhörn. Den sedens försvinnande söjdes inte heller av någon, tvärtom, ty den var ett extra bekymmer för de skoglösa, och så även för de givmilda skogsägarna som skänkte granarna, som helst skulle vara felfria.

Förr kläddes alltid graven invändigt med granris, men sedan de praktiska gravmattorna kom, så blev också denna viktiga detalj enklare för både de sörjande och för vaktmästaren.

Jag vill också nämna en annan förändring som en följd av samhällets förändring: Från omkring 1970 så skulle 1 präst tjäna

15/ minst 2.000 personer, varför vårt pastorat med sina cirka 1.500 personer bara fick ha en präst, ett område som förr hade två präster. Det medförde, att prästen fick dubblera sina förrättningar; att då först leda gudstjänsterna i två kyrkor på söndagen och samma dag en jordfästning, det blev i längden för mycket, därför upphörde jordfästningarna på söndagen i vårt pastorat, men möjligheten till undantag har naturligtvis funnits och finns.

Aven på en kyrkogård sker återandvändning, det gäller "utgångna gravar". Vår nuvarande kyrkovaktmästare, Gullmar Andersson, anställd 1974, har sedan några år tillbaka, i stället för att "kasta av" med de utgångna gravarnas stenar, placerat dem i tilltalande rader, mellan vilka intresserade kan gå. De ligger där nordöst om gravkapellet sida vid sida med den läsliga sidan uppåt. Namnen och årtalen påminner tyst och fåordigt om några av dem som levat och verkat här före oss, ofta under svåra förhållanden, människor som också drämt och strävat och satt spår i vår bygd och vilka vi har att tacka för mycket.

Vårt tack till Gullmar och kyrkorådet är också på sin plats, för att de bevarat dessa stenar.

Lördagen den 22 oktober 1994 kl. 15.00 hölls invigningen av kyrkogårdens minneslund. Trädgårdsarkitekt Harry Jemander, Linköping, hade stått för ritning, växtval och råd, och Gullmar för iordningsställandet.

Det var en något kylig höstdag, naturens nyss så mångskiftande färger hade övergått till att tala om höst och förgängelse. Kyrkoherde Bo Adell och våra kyrkovärdar läste bibelord, och vår kontraktsprost Olof Nilsson, Gamleby, höll en stämningsfull predikan om den vår, när de döda skall stå upp. Den värdiga akten inramades av psalmsång.

Närvarande var också representanter för vårt pastorat och för vår församling, alla tillsammans ett trettiotal. Vi fick vara med om en ljuvlig gudstjänst, som följdes av samvaro i Församlingshemmet kring dukade bord.

Någon tid efter invigningen blev stoftet efter Frans Olsson från Kvarnvik, det första som jordfästes där.

Om du som har läst detta vill tillfoga dina synpunkter och kunskaper, även rättelser, så är jag tacksam för det väckta intresset och ser det som en belöning för min skrivarmöda.

Solvestad den 1 advent 1994

Carl-Erik Ståhlbom